

Pirkko Lilius

LITTERÄRT TALSPRÅK I ORIGINAL OCH ÖVERSÄTTNING

Hur översättaren väljer att återge den litterära dialogen i den text hon översätter är ett intressant forskningsobjekt som flera av bidragen i denna volym handlar om. För svenskans del har den litterära dialogen i översättning undersökts framför allt av Yvonne Lindqvist (1995) och Christina Gullin (1998). Att frågan blivit relativt sällan undersökt förklaras delvis av att forskningen kring talat språk överhuvudtaget är ett nytt forskningsfält och att man inom den först nyligen lagt fram resultat som gäller t.ex. dialogpartiklar (se bl.a. Sorjonen 1999).

I det följande skall jag analysera översättning av litterär dialog och de fiktiva personernas idiolekter ur två synvinklar. För det första skall jag analysera två översättningar av Pentti Saarikoski och deras inverkan på det litterära systemet i Finland. I analysen utgår jag från Yvonne Lindqvists tillämpning av Even-Zohars (1990) polysystemiska syn på de svenska översättningarna av J.S. Salingers bok *The Catcher in the Rye* (1951) och hennes iakttagelser av översättningarnas inverkan på den litterära dialogen i målspråklitteraturen. För det andra skall jag diskutera översättning av flerspråkigheten i det litterära talspråket och avslutningsvis skall jag komma med några synpunkter på nyöversättningar.

1. Saarikoskis översättning av J.S. Salingers The Catcher in the Rye och av Antti Jalavas Asfaltblomman

Beroende på den funktion författaren har gett språket i den litterära dialogen i ett litterärt verk kan de fiktiva personerna tala var sin idiolekt som

kan vara mer eller mindre utpräglad allt efter språkets roll i personkarakteristiken. Översättningen av de fiktiva personernas idiolekter bestäms å sin sida dels av de konventioner som gäller för återgivning av tal och idiolekter i målspråklitteraturen, dels av de konventioner som gäller i målspråkskulturen för översättning av talat språk och som anger graden av domesticering av de fiktiva personernas idiolekter och valet av den idiolekt som kan tänkas optimalt återge en källspråkig idiolekt i målspråksmiljön. Det senare fallet, frågan om domesticering eller inte, diskuterar Birgitta Englund Dimitrova i sin artikel i denna volym och den har i synnerhet Christina Gullin (1998) undersökt i sin analys av två översättare röst i deras översättningar. Gullin har kunnat visa att av de två översättare som hon har undersökt är det Caj Lundgrens röst som är tydligare i hans översättningar än vad Else Lundgrens är i hennes översättningar. Caj Lundgren anpassar texten dels till sin egen idiolekt, dels till den tilltänkta fiktiva personens idiolekt i målspråksmiljön, medan Else Lundgren är neutralare i sitt sätt att återge de fiktiva personernas tal.

Med sin undersökning av hur översättningen av de fiktiva personernas tal kan påverka sättet att återge den litterära dialogen i målspråklitteraturen har Yvonne Lindqvist (1996: 102–103) i sin tur kunnat visa hur den första svenska översättningen (1953) av Salingers roman införlivats i det svenska litterära polysystemet och hur den där skapat "a new literary model" och blivit "an active part of the dynamic canon of the system". En viktig aspekt i denna litterära modell är den talspråksnära språkform som författaren valt att uttrycka sig på och som den svenska översättaren Birgitta Hammar (1953) återgett genom att välja en relativt neutral och källtextorienterad språkform. Dessutom har hon valt att genom fonologiska, morfologiska och lexikala (slang) markörer ge uttryck åt det speciella i huvudpersonens idiolekt. Med fonologiska markörer har Hammar varit sparsam, men på den morfologiska nivån har hon fritt brukat de markörer som på 50-talet var accepterade i det svenska litterära polysystemet, och på den lexikala nivån har hon valt en strategi som gynnat användningen av neutrala uttryck och utelämnning av svordomar. Allt detta har bidragit till att den stilistiska nivån i måltexten blivit högre än i källtexten. Trots detta menar Lindqvist att de slangord som Hammar har valt att strö in i sin översättning har gjort måltexten till en "historical linguistic record" i lika hög grad som källtexten är det. Lindqvist (s. 103) anser dock att den effekt som de

lingvistiska dragen skapar hos måltextens läsare kanske inte gäller läsarens läsupplevelse av romanen som helhet. Många av de språkliga skillnaderna mellan källtexten och måltexten är dessutom så små att de bara kan upptäckas genom en detaljerad komparativ studie. Detta bekräftas av att det kom ut flera nyupplagor av Hammars översättning och att romanen blev en av de moderna klassikerna också i Sverige.

Salingers bok mötte ett helt annat öde i Finland när den kom ut 1961 i Pentti Saarikoskis översättning. Utgivningen föregicks av en debatt kring den litterära finskan bl. a. i den finska litterära tidskriften *Parnasso*. I denna debatt hävdade Saarikoski att hans svårigheter vid översättning av Salingers roman förorsakades av att det inte fanns ett finskt skriftspråk som skulle ha motsvarat den språkform som amerikanska författare dåför tiden använde. Denna språkform klassificerade Saarikoski (1960a: 210) som skrivet tal. Därför valde han att inte följa den traditionella normen för finskt talspråk utan i stället att återge det engelska originalets talspråksnära och uppluckrade satsbyggnad och dess slangord och -uttryck med en språkform som helt och hållet präglas av slang. Han skapade en urban språkform som en 16-årig yngling kunde tänkas ha talat i 50-talets Helsingfors. Sitt val av språkform försvarade Saarikoski (1960b: 362) också med att säga att en representant för den moderna romanen inte kunde översättas såsom den traditionella representanten hade översatts i och med att orden hade blivit delar av konstverket, av konstnärens uttryckssätt och inte längre var bara uttrycksmedel. Översättning av romaner hade enligt honom blivit på ett helt annat sätt skapande verksamhet än vad det tidigare hade varit.

Språkarten och därmed stilarten blev i Saarikoskis översättning inte som i den svenska översättningen neutralare eller högre, utan såsom Kai Laitinen (1961: 210) i sin recension av boken säger "något slangaktigare och lägre". Laitinen var i princip positivt inställd till Saarikoskis översättning, men han ansåg att man kanske kunde ha olika åsikter om detaljerna. Det var enligt honom fråga om den finska slangens första epos, om en kreativ översättning (orig.: *luova käännös*) som tävlade med källtexten och inte slätade till den. Med andra ord menade Laitinen att även om man kunde anse att stilmivån hade blivit lägre hade det inte skett någon språklig utjämning eller neutralisering, utan språkarten roll i att skapa den stilistiska effekten hade förstärkts i motsats till vad Lindqvist har visat var fallet i Hammars svenska översättning.

I 60-talets debatt kring den litterära finskan deltog förutom författare och litteraturkritiker också flera språkvårdare. En av dem var Matti Sadeniemi som enligt Rintala (1996:5) framförde den åsikten att det i en översättning alltid överförs något av källtextens begreppsvärld och uttryckssätt till målspråket. Detta gällde också Saarikoskis Salingeröversättning som på 60-talet var med om att ange riktningen för det litterära talspråkets utveckling i Finland. Utvecklingen har sedan dess gått mot ett större antal varieteter i det språkliga registret och en större trovärdighet vad gäller förhållandet till verklighetens talspråk.

Den debatt som föregick utgivningen av Saarikoskis finska översättning av Salingers bok förefaller även ha berört dess utgivare. Den första upplagan (1961) kom ut i förlaget Tammis s.k. Gula serie som har haft som mål att presentera högklassig modern utländsk skönlitteratur för litteraturintresserade finska läsare. I denna upplaga hade förlaget försett exemplaren med en ordlista som omfattar ord och uttryck som förlaget tydligen ansåg behövde förklaras för de finska läsarna. Dessutom kan man anta att utgivaren hade bifogat ordlistan för att markera att förlaget var medvetet om att språket i boken representerade en ovanlig språkart, att ordlistans ord och uttryck utgjorde exempel på en ovanlig stilnivå. Men ordlistan kan också tolkas som en gardering från förlagets sida mot eventuell kritik från dem som kanske skulle hävda att språket i boken inte var salongsfärdigt. I dag bär ordlistan vittnesmål om hur det litterära talspråket i Finland faktiskt förändrats i takt med förändringarna i verklighetens talspråk.

För att kunna beskriva förändringarna i ordens stilnivå har jag indelat de sammanlagt 146 orden och uttrycken i ordlistan i två grupper: i den första har jag fört de 107 ord och uttryck som upptas i den på 90-talet utkomna ordboken över den moderna finskans basordförråd (*Suomen kielen perussanakirja* 1990–1994) och i den andra de resterande orden och uttrycken. Den första gruppens ord och uttryck skulle alltså inte längre, 30 år efter Saarikoskiöversättningen, behöva stå i en förklarande ordlista till ett skönlitterärt verk. I *Suomen kielen perussanakirja* har dessa ord och uttryck behandlats på följande sätt: 16 har upptagits utan markering av stilnivån, 58 anges vara vardagliga ord och uttryck och 33 har markerats som slangord. Detta betyder att något över hälften av orden, 74 (16 + 58) i dag är sådana som inte längre används bara av en regional, åldersmässigt eller socialt avgränsad talargemenskap. Utpräglade slangord är fortfarande 33 ord även om också de anses höra till basordförrådet.

Intressant är att också de 39 exemplen i den andra gruppen är sådana att de i dag knappast skulle kräva någon förklaring. Till dem hör för det första finska översättningar av engelska fraser, t.ex. *Shut up; Not bad, boy*, för det andra ord och uttryck som är typiska för Helsingforsslangen och som ofta är av svenskt ursprung, t.ex. *dyykätä; skrinnata*, och för det tredje ett italienskt lånord, *tshau*, som fått finsk språkdräkt, men som inte blivit etablerat i finskt språkbruk. Om orden i denna andra grupp kan åsikterna gå isär, men t.ex. engelska inslag är i dag inte längre ovanliga i skönlitterära finska texter (se avsnitt 2).

Saarikoski själv var senare något tveksam till hur han hade lyckats med sin översättning och om den hade haft någon betydelse för det finländska litterära systemet. Han (1980: 18) menade nämligen att han i början av 60-talet hade försökt att av finskt talspråk skapa finskt skriftspråk, men att han inte hade fått några efterföljare. Detta påstående visar dock att Saarikoski i början av 80-talet hade glömt bort att samma höst som hans Salingeröversättning kom ut publicerade tre finska författare, Antti Hyry, Paavo Haavikko och Veijo Meri, var sin roman med en likadan modern syn på den litterära finskan som Saarikoski själv hade (se t.ex. Rintala 1996:5). Att den finska Salingeröversättningen fick efterföljare påpekas även av Yvonne Lindqvist, visserligen utan att hon nämner Saarikoski. Lindqvist (1995: 104) skriver att Salingeröversättningen har bildat en ny litterär modell i det finska litterära systemet och fått en efterföljare i Anna-Leena Härkönen's roman *Tjurdödarvapnet* (1984, svensk översättning av Antti Jalava 1985). Även om Saarikoski tyckte sig sakna efterföljare var han själv åtminstone vid valet av strategi för sin finska översättning (1981) av Antti Jalavas roman *Asfaltblomman* (1980) trogen den strategi som han på 60-talet hade valt för översättningen av Salingers roman. Detta trots att Saarikoski (1980:2) vid den här tidpunkten menade att han inte längre behövde Helsingforsslangen eftersom den finska landsbygden språk, dialekterna, hade trängt undan slangen i hans språkliga register.

De finska varieteter med vilka Saarikoski i Jalavaöversättningen har återgett de fiktiva personernas tal har många beröringspunkter med huvudpersonen Holdens sätt att tala i Salingeröversättningen. Men i motsats till Salinger har Jalava skrivit relationen och tankesekvenserna i *Asfaltblomman* på ett neutralt standardspråk och reserverat de vardagliga och dialektala uttrycken för dialogen, såväl för de repliker som är på

svenska som för dem som är på finska. Språket i Asfaltblomman präglas alltså inte genomgående av slang eller talspråkliga drag. Dessutom har personerna i romanen invandrat till Sverige från östra Finland och det är därför ett språkmöte mellan finska och svenska i Sverige som författaren beskriver i boken. De fiktiva personerna kommer från landsbygden i motsats till personerna i Salingeröversättningen som var storstadsbor. Trots detta har Saarikoski återgett de finska invandrarnas tal med lexikala markörer som associerar till en viss typ av Helsingforsslang där ord med svenskt ursprung flickas in i talet. Ett exempel (ur Saira 1996:71):

1. a) Men jag räknade med att hitta *stämningen* efter några kapitel, ta om allt från början och *slipa* texten tills den började *fungera*.
(Asfaltblomman, s. 122)
- b) Mutta oletin löytäväni oikean *filingin* muutaman luvun jälkeen, sitten voisin aloittaa alusta ja *sluipata* tekstiä kunnes se *funkkaisi*.
(Asfalttikukka, s. 172)

De kursiverade orden i exempel 1a är neutrala standardspråkliga svenska ord som Saarikoski i 1b återgett med likadana för Helsingforsslangen typiska svenskpåverkade ord som han flikade in i sin Salingeröversättning.

Ser man på Jalavaöversättningen som helhet, utan att jämföra detaljer i original och översättning, kan stilarten i den, på samma sätt som i Salingeröversättningen, definieras som något lägre, slangaktigare än i källtexten. Valet av språkarter är inte längre nyskapande, utan Saarikoski följer i sin 80-talsöversättning som sagt samma linje som han hade valt på 60-talet. Men det är inte språkarten i sig som kan ifrågasättas i Saarikoskis översättning av Jalavas invandrarroman, utan det är hans val av strategi att återge språkmötet mellan svenska och finska i invandramiljön i Sverige med ett socialt präglat språkmöte mellan finska och svenska i Helsingfors. Det är domesticeringen eller kontextualiseringen som skapar konflikten mellan författarens intentioner och läsarens associationer.

2. Flerspråkighet och översättning från svenska till finska

Saarikivis svårigheter låg alltså i Jalavaöversättningen på ett annat plan än i Salingeröversättningen. Det fanns i den finska skönlitteraturen ingen etablerad konvention för hur flerspråkighet eller verklighetens språkmöten skulle återges (om språkmöten se även Ulla Pedersens artikel i denna volym). Å ena sidan var Jalavas roman den första svenska beskrivningen av finska invandrades liv i Sverige. Å andra sidan gällde den existerande konventionen för återgivning av språkmötet mellan svenska och finska ofta en bestämd miljö och en bestämd socialgrupp i Finland: en svensk-språkig högre socialgrupp och dess möte med finskan. Och denna finska hade och har fortfarande en starkt personkaraktäriserande funktion i den finska skönlitteraturen. Ett exempel (ur Helakisa 1995):

- 2) Mine ennen kans mykke rakasti hurjat juttut kuule. Monsterit, 'Jag förr också mycket älskade vilda grejer hör du. Monster,' vampyyrit, röövarit. Ja spöökit, ne mine tykkesi jättepäljo. Nå, 'vampyrer, rövare. Och spöken, dem jag tyckte jättemycket. Nå,' mite ne ole på finska - kumitus? Juudå, kajkki ne kumituiset oli 'hur de är på finska - kumitus? Jodå, alla de spöken var' minun ystevet, kun mine oli pieni pojikka. Juu, ja minu haave oli 'mina vänner när jag var liten pojke. Jo, och min dröm var' monsterilinna.
'monsterslott'.

Så här talar en äldre svensk adelsman Erik Runenhopper i boken. Språkarten skapar en komisk, rolig effekt och den medverkar till att omge denna person med en aura av trygghet och vänlighet. Uttryckssättet har en lång tradition i Finland. På 1600- och 1700-talet användes det för att återge finnarnas svenska (se t.ex. Lilius 1994: 255–270; 1997: 163–168 och Forsman Svensson 1999: 33–49) och mot slutet av 1800-talet började de finska författarna använda det när de återgav finlandssvenskarnas finska. Markörerna är i båda fallen de samma: fonologiska, t.ex. *i > j* framför dubbel tonlös klusil, t.ex. *kaikki > kajkki*; morfologiska, t.ex. inkongruens i verbböjningen *ne ovat > ne ole*; och lexikala, t.ex. svenska ord

mykke, på finska och sammansättningar av svenska och finska ord *jätte + paljo*. Detta konventionaliserade uttryckssätt kunde Saarikoski inte välja för sin Jalavaöversättning eftersom det i Jalavas text inte är fråga om en varietet av berättelsens språk, utan om dialoger som förs på ett annat språk än på berättelsens språk.

Den flerspråkighet som kommer till uttryck i Jalavas text är som sagt av en annan art. Den markerar de fiktiva personernas modersmål och författaren brukar de finska inslagen framför allt för att ge uttryck åt de fiktiva personernas känslor. Flerspråkigheten har alltså oftare en stämningsskapande funktion än en handlingsrelevant funktion. Ett exempel (ur Saira 1996: 42) där det finska inslaget och den svenska översättningen är kursiverade:

- 3) Jag var halvvägs i en herrgårdsnovell då Sirkka pressade upp dörren med kroppstygden och hojtade på finska att *hon skulle gå och ringa morsan*. Jag nickade utan att lyfta blicken från tidningen men kunde samtidigt inte låta bli att le. ”*Hei, mä meen soittaa äitille*” lät så helvetes härligt att jag kunde ha gett henne en puss för varenda morfem. (Asfaltblomman, s. 145)

Med undantag för svordomarna är de finska inslagen i Jalavas text försedda med en svensk förklaring. Jalava har antingen översatt dem direkt eller angett att en svensk replik yttras på finska i verklighetens dialog. Ett exempel med både explicit attribuering av språket i repliken (a), översättning av repliken (b) och återgivning av repliken på verklighetens språk (c):

4. a) – Hör du inte, sa hon med avlägsen och grotesk röst, och sen skrek hon på finska (a) om jag var döv (b): – Oot sä kuuro (c)!
(Asfaltblomman, s. 140)
- b) – Et sä kuullu häh, hän sanoi etäisellä ja groteskillä äänellä, ja sitten hän huusi suomeksi (a): – Oot sä kuuro (c)!
(Asfalttikukka, s. 198)

Den svenska översättningen av repliken (b) kan utelämnas i måltexten, men attribueringen av yttrandets språk (a) skall finnas kvar för att läsaren skall få veta att dialogen förs både på svenska och på finska.

Ibland har Jalava återgett växlingen mellan svenska och finska på ett så mångfasetterat sätt att Saarikoski löst problemet med att lämna några svenska repliker översatta, såsom följande exempel visar:

5. a) Jag dukade med koppar och sockerskål och tvättade sen ansiktet i diskbaljan, gick in i rummet och började klä på mig, sa:
– Huomenta. Hur är läget? (Asfaltblomman, s. 120)
- b) Katoin pöydälle kupit ja sokeriastian, pesin naamani tiskipaljussa, menin huoneeseen ja aloin pukea, sanoin:
– Huomenta. Hur är läget? (Asfalttikukka, s. 169)

Det är Erkki och Sirkka som i verkligheten samtalar på finska, men författaren har återgett samtalet på svenska efter det finska hälsningsuttrycket för ”God morgon” som här anger språket i verklighetens samtal där idiomatiska svenska inslag, typ ”hur är läget?”, är fullt möjliga i språkinlärnarnas eller de finska invandrarnas tal. Att Saarikoski tolkat frågan på detta sätt kan ha varit orsaken till att han lämnat den översatt, något som dock kan ge en missvisande antydning om språket i samtalet som helhet.

Växlingen mellan svenska och finska i romandialogen har som ovan antytts en annan funktion än de svenska och engelska orden som upptagits i Helsingforsslangen. I Jalavas text finns dock ett intressant undantag såsom exempel 6 visar:

6. a) Men, hade jag tänkt, *det är loppu, slut*. (Asfaltblomman, s. 97)
- b) Mutta, minä olin ajatellut, *nyt se on loppu-slyyt*.
(Asfalttikukka, s. 135)

Exemplet är intressant därför att tankesekvensen är den finskspråkige Erkkis. Författaren återger Erkkis tankar på svenska och alluderar till ett finskt talesätt genom att bevara den finska språkdräkten i ordet *loppu*. I talesättet följs det finska ordet *loppu* av dess svenska motsvarighet *slut* som anger att det ursprungligen var en svenskspråkig man, Lundberg, som sade: ”Se on loppu slut sano Lundberg ja nuoli luut” (’Den (maten) är slut sade Lund-

berg och slickade benen'). Saarikoskis översättning imiterar de finskspråkigas problem med att uttala det svenska *u*-ljudet i ordet *slut*.

Problematiken i översättning av flerspråkigheten och kodväxlingen i Jalavas sverigesvenska roman har paralleller i översättningen av finlandssvenska romaner till finska (se t.ex. Lilius 1989). Medan den finska som Runenhopper talar i exempel 2 har blivit sällsynt i finsk litteratur av i dag, har finska inslag såväl i talad finlandssvenska som i återgivningen av den i litteraturen blivit allt vanligare. Denna utveckling kan man följa i Kjell Westös texter som beskriver unga Helsingforssvenskars liv på 70-, 80- och 90-talen. Av dessa texter framgår tydligt vilken inverkan språkmötet mellan finska och svenska har haft på språkbrukarna och svenskan i Helsingfors. T.ex. i romanen *Drakarna över Helsingfors* (1996) är det romanens huvudperson, en ung pappa, som i ett samtal med sin lille son Raj kommenterar dennes språkbruk. Det är sonen som inleder samtalet på följande sätt (s. 365–366; kursiveringen följer originalet, halvfet stil anger de i originalet ommarkerade finska inslagen):

- 7) "Titta pappa!" tjöt Raj entusiastiskt, "titta så långa våra skuggor är.
 "Ja, sa jag utan att titta, "dom är det."
 "Men titta nu, tjatade han, "titta på din så **emälång** den är!
 "Vad är det riktigt för språk du talar?" sa jag i stället strängt.
 "Svenska förstås", sa Raj.
 "**Emälång**", sa jag, "vad är det för svenska?"
 "Jonttu säger så", sa Raj.
 [...]
 "Jaja", sa jag ointresserat. "Men jag tycker du ska säga *mycket* lång eller *jättelång* i stället för **emälång**."
 "Äh", sa Raj. "Det låter ju inge **hyvä** alls."

När lexikala inslag på främmande språk skall översättas till det språk som inslagen själva representerar, ställs översättaren inför problemet hur han skall kunna återge språkväxlingen som i målspråksmiljön inte är möjlig i motsatt riktning, i detta fall från majoritetsspråket finska till minoritetsspråket svenska. Litterärt sett råder i Finland en för tvåspråkiga samhällen typisk situation där minoritetsspråket är öppet för främmande inslag på

majoritetsspråket, medan majoritetsspråket kan ha inslag på minoritetsspråket, men syftet med dem är oftast att skapa en komisk effekt (se t.ex. Grutman 1998). Om översättaren trots allt vill bibehålla stildraget *främmande språkliga inslag* i den finska översättningen, men inte kan bruka svenskan som språket i inslagen eftersom svenska inslag inte förekommer i de finskspråkigas tal, inte ens i Helsingfors, kan hon tänkas välja engelska inslag som från och med 80-talet har börjat dyka upp i framför allt ungdomarnas finska. I en liten finskspråkig pojkes språkbruk är det dock svårt att föreställa sig samma frekvens av inslag på engelska som den svenskspråkiga pojken har av finska inslag i sin svenska. Däremot kan man tänka sig att en finskspråkig pappa eller förälder kan kommentera sitt barns val inte av ett lexikalt inslag på ett främmande språk såsom de finlandssvenska föräldrarna kan tänkas kommentera sina barns ordval, utan av ett lexikalt inslag på en *främmande stilistisk nivå*. Detta har översättaren Arja Tuomari (1998: 429) tagit fasta på och valt som sin översättningstrategi (kursiveringen i exemplet följer originalet, halvfet stil anger det stilistiska inslaget som inte är markerat i originalet):

- 8) "Kato isi", Raj kiljui innostuneena. "Kato miten pitkiä meidän varjot on."
 "Niin, minä sanoin kääntymättä katsomaan. "Onhan ne."
 "Kato nyt kumminkin", Raj intti. "Kato miten **sikapitkä** sun varjo on!"
 [...]
 "Mitä ihmeen kieltä toi tollanen on?" minä sanoin sen sijaan ankarasti.
 "Suomea tiettenki", Raj sanoi.
 "**Sikapitkä**", minä sanoin. "Missä semmoista suomea puhutaan?"
 "Jonttu puhuu", Raj sanoi.
 [...]
 "Jaa jaa", minä sanoin hajamielisesti. "Mutta mun mielestä olis kivempi jos sä sanoisit *valtavan* pitkä tai *tosi* pitkä eikä **sikapitkä**.
 "Äh", Raj sanoi. "Than **vammasta**."

Med ordet *sika-* ('svin') som förled kan man i finskan bilda sammansättningar på samma sätt som i svenskan, men de finska ord som skapas på

detta sätt klassificeras oftast som slangord (*Suomen kielen perussanakirja*, sv. *sika-*). I översättningen kommenterar pappan sonens språkbruk genom att föreslå för honom stilistiska varianter som är gångbara i neutralt talspråk och som motsvarar ordvalet i den övriga dialogen. Analyserar man ordvalet i *emälång* och *sikapitkä* eller *hyvä* och *vammanen* som uttryck för stilistisk variation kan man säga att översättningen inte är ett exempel på stilistisk utjämning eller neutralisering i betydelsen *stylistic flattening* (se t.ex. Mason 1998:180), något som kan tolkas som ett misslyckande i en översättning. Däremot är det ett exempel på kontextualisering, översättaren har avpassat författarens intention för en ny social kontext. Det kan dock diskuteras om kodväxlingens funktion i exemplet ovan ändå primärt är språkvårdande, att markera finskans starka inflytande på svenskan och på föräldrarnas inställning till detta, något som översättaren knappast hade kunnat återge utan förklarande tillägg.

I fråga om översättning av språkmöten mellan engelska och svenska kan den finska översättaren lättare följa författarens sätt att beskriva mötet. När t.ex. Göran Tunström i *Juloratoriet* (1997 [1983]) låter syskonen Sleipner, Torin och Solveig som vuxit upp i USA, tidvis tala engelska och flicka in engelska ord och uttryck i sitt tal, ger också han bestämda funktioner åt kodväxlingen. Han markerar med den att de som kan engelska talar detta språk i samtal med andra som inte kan språket i syfte att framhäva dels sin identitet, dels att de är något "mer" än de andra. Ett exempel ur ett samtal mellan Sleipner och hans hustru Victoria som inte kan engelska. Victoria har sagt till Sleipner att han och hans syskon skall ha varit prästbarn. Detta förnekar dock Sleipner i sin för övrigt svenska replik (ex. 9) genom att avsluta den med en sats på engelska:

- 9) – Zetterbergskans lössläpphet vet vi inget om och prästbarn och prästbarn.
My father was not a real priest. (Juloratoriet, s. 31)

Victoria accepterar inte Sleipners svar utan ber honom säga samma sak på svenska (ex. 10):

- 10) – Tala svenska så jag begriper.

Det gör Sleipner, men han uppbered inte den engelska satsens innehåll utan anger sin fars rätta sociala status, såsom exempel 11 visar:

- 11) – Min far var barägare i Kansas.

I den finska översättningen (s. 35) återges den engelska satsen (ex. 9) i oförändrad form och Victorias replik (ex. 10) är översatt direkt till finska: "Puhu ruotsia". Av denna replik framgår att samtals språk är svenska även om översättningens språk är finska.

Samma uppmaning om att tala svenska riktar i sin tur Sleipner till sin bror Torin som talar engelska till deras svåger Aron (se ex. 12a). Torin inleder dock sin replik på svenska, men övergår sedan till att tala engelska:

12. a) – Hon var allt den finaste, brother! Pappa sa take care of her. Just before he died.
– Prata svenska, knuffar Sleipner honom i axeln, men Torin hör inte. (Juloratoriet, s. 33)
- b) – Kyllä hän oli kaikkein paras, brother! Pappa sanoi take care of her. Just before he died.
– Puhu ruotsia, Sleipner tönäisee Torinia olkaan, mutta hän ei kuule. (Jouluatorio, s. 38)

Växlingen från svenska till engelska sker när Torin citerar vad pappan, som talade engelska med barnen, hade sagt och så fortsätter Torin att tala engelska (om detta sätt att kodväxla jfr t.ex. Poplack m.fl 1987). Det gör han konsekvent i sina följande repliker (s. 38–39). Sidner översätter dem eller delar av dem till svenska för att Aron skall förstå vad Torin säger, tills Aron säger att han förstår engelska, att hans hustru Solveig hade lärt honom. Efter detta återges Torins repliker till Aron på svenska. Engelska inslag kan dock förekomma i dem, t.ex. svordomar och diskurspartiklar som kan antas ha varit typiska för Torins svenska. Ett exempel:

13. a) – Du kan alltid lita på Beryl, säger han. Om sånt som hör fruntimmer till, you know, och barnen. Det är mycket vi inte förstår. (Juloratoriet, s. 36–37)

- b) – Beryliin sinä voit aina luottaa, hän sanoo. – Niissä asioissa jotka kuuluvat naisille, you know, ja lapsille. On paljon sellaista mitä me emme ymmärrä.
(Jouluoratorio, s. 42)

Genom bruket av engelska har Tunström också karaktäriserat Eva-Lisa, Solveigs dotter. Men till skillnad från de vuxnas bruk av engelska är engelskan Eva-Lisas språk i hennes fantasivärld, i hennes lekar. Så försöker hon t.ex. i följande replikväxling locka sin bror med i en lek:

14. a) – We are building en grotta. Are you a bird?
– No, I am not a bird.
[...]
– Rapphöns, sa han. Ni är som rapphöns! [...]
– We are no rapphöns, we are papphöns!
(Joloratoriet, s. 50–51)
- b) – We are building a luola. Are you a bird?
– No, I am not a bird.
[...]
– Peltopyitä, hän sanoi. Te olette kuin peltopyitä!
– We are no peltopyitä, we are peltokytä!
(Jouluoratorio, s. 57–59)

I motsats till Saarikoski och hans Jalavaöversättning har översättaren Arto Häilä i exempen 9-14 kunnat bevara kodväxlingen. Intressant är att Häilä i ex. 14b har ersatt endast det svenska ordet *en grotta* med det finska *luola* som han försett med engelskans obestämda artikel. Detta markerar att kodväxlingen sker först vid ordet *luola* som Eva-Lisa inte vet vad det heter på engelska. Vill man karaktärisera Häiläs översättningsstrategi i fråga om kodväxling och flerspråkighet kan den klassificeras som direkt överföring och kalkering enligt t.ex. Nedergaard Larsens (1992) terminologi. Däremot har Häilä i fråga om översättning av dialektalt tal valt att i likhet med Saarikoskis Salingeröversättning domesticera talet och följa strategin fullständig anpassning. Översättaren Häilä är alltså enligt Venutis (1995) terminologi mindre synlig och hans röst är enligt Gullins (1998)

terminologi starkare i de repliker som representerar dialektalt tal än i dem som återger det främmande i romanen.

3. Litterärt talspråk och nyöversättning

Yvonne Lindqvist visar i sin ovannämnda undersökning hur den neutrala stilart som Birgitta Hammar hade valt för sin Salingeröversättning motsvarade sin tids konventioner i målspråklitteraturen. Men Lindqvist skriver också (s. 103) att Hammars översättning, trots att den genom flera nyupplagor hade funnit sin plats i det svenska litterära systemet, ersattes 1987 av en nyöversättning vars språk anses återge originalets språkart på ett mindre neutralt sätt än vad Hammars översättning gör. Saarikoskis översättning har däremot inte efterföljts av någon nyöversättning. Den motsäger egentligen det argument som t.ex. Birgitta Englund Dimitrova lägger fram i sin artikel i denna volym. Detta argument bygger på tanken om översättningens tidsbundenhet som av översättaren kan tolkas så att han skall välja ett uttryckssätt som skapar en illusion av verklighetens samtal i en relativt tidlös målspråksmiljö.

Det är dock ett faktum att en av orsakerna till att det uppstår ett behov av nyöversättningar ligger i översättningens tidsbundenhet. En översättare kan försöka sträva efter en tidlös översättning, men han kan inte komma ifrån att målspråket förändras, att läsarnas attityder till förhållandet mellan den litterära dialogen och verklighetens samtal förändras, att översättarnas och läsarnas inställning till översättarens synlighet eller osynlighet i översättningen, till domesticering och kontextualisering eller inte, varierar.

I fråga om Salingeröversättningarna måste man dessutom ta i beaktande att Salinger i sin roman hade skapat en illusion av den amerikanska verklighetens samtal i en mycket tidsbunden språkmiljö. Saarikoskis översättning förmedlar till läsaren en illusion av den finska verklighetens samtal som språkligt är bundna till samma tidsperiod som i originalet.

Denna illusion bröt mot den gällande konventionen i det finska litterära systemet och öppnade nya möjligheter för andra författare och översättare. Den strategi som Saarikoski tillämpade är fortfarande gångbar: översättarna kan välja att domesticera texten eller att inte göra det, att

anpassa texten för målspråklitteraturens stilistiska och sociala kontext eller inte göra det. Det är forskaren som bara kan försöka beskriva och definiera hur och varför översättaren gjort sina val av översättningsstrategi, men det är läsarna och kritikerna som avgör om översättningen är optimal som tidlös eller om den ger anledning till en nyöversättning.

MATERIAL

- Helakisa, Kaarina, 1995: *James Bondén ja Kummitusmuseo*. Helsinki, Otava.
 Härkönen, Anna-Leena, 1984: *Häräntappoase*. Helsinki, Otava.
 Jalava, Antti, 1981 [1980]: *Asfaltblomman*. Göteborg, Askild o Kärnekuull Förlag.
 Jalava, Antti, 1982: *Asfalttikukka*. 4. uppl. Övers. Pentti Saarikoski. Helsinki, WSOY.
 Salinger, J.E., 1961: *Sieppari ruispellossa*. Övers. av Pentti Saarikoski. Helsinki, Tammi.
 Tunström, Göran, 1997 [1983]: *Juloratoriet*. 14. uppl. Stockholm, Bonniers.
 Tunström, Göran, 1997: *Jouluoratorio*. 3. uppl. Övers. av Arto Häilä. Helsinki, Gummerus.
 Westö, Kjell, 1996: *Drakarna över Helsingfors*. 4. uppl. Helsingfors, Söderström.
 Westö, Kjell, 1998: *Leijat Helsingin yllä*. 7. uppl. Övers. av Arja Tuomari. Helsinki, Otava.

LITTERATUR

- Englund Dimitrova, B. : i denna volym
 Forsman Svensson, P. 1999: A Suitor with a Finnish Accent in Alle Bedlegrannas Spegel (1647). I: *Studi Finno-Ugrici II*, 1996–1998. Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli. S. 33–49.
 Grutman, R. 1998: Multilingualism and translation. I: *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, red. Mona Baker och Kirsten Malmkjaer. London och New York, Routledge. S. 157–160.
 Gullin, C. 1998: *Översättarens röst. En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*. Lund, Lund University Press.
 Laitinen, K. 1961: Sieppari (recension). *Parnasso IV/1961*, s. 208–210.
 Lilius, P. 1989: Om språkval i den finlandssvenska litteraturen. *Folkmålsstudier* 32/1989, s. 111–128.
 Lilius, P. 1994: Språkval och ordval i tillfällesdiktningen i Finland 1700–1749. *Studier i Nordisk Filologi* 73, Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 587. Helsingfors.

- Lilius, P. 1997: Jungfru Margaretha och Finnen. Språkliga synpunkter på en 1600-talstragedi. I: *Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus 21.7.1997*, red. Marianne Blomqvist. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. Helsingfors universitet. Helsingfors. S. 163–168.
- Lindqvist, Y. 1995: Spoken Language in Literary Prose - a Translation Problem. A Case Study of *The Catcher in the Rye* by J.E. Salinger. I: *Translation and the Manipulation of Discourse*, red. Peter Jansen. CETRA. S. 77–107.
- Mason, I. 1998: Connective, Ellipses and Markedness. I: *The Pragmatics of Translation*, red. Leo Hickey. Multilingual Matters Ltd. S. 170–184.
- Nedergaard-Larsen, B. 1992: Kulturbundne problem vid teksning. I: TV-tekster: Oversættelse efter mål. Danske Afhandlingar om Oversættelse Nr 3/1992. Center for Oversættelse, Københavns Universitet. S. 25–73.
- Rintala, P. 1996: Kielimiehillä kieli pois? Eräs 60-luvun polemiikki. *Kielikello* 1/1996, s. 3–7.
- Saarikoski, P. 1960a: Suomen kieli ja kirjallisuus I. I: *Parnasso* V/1660, s. 225–226.
- Saarikoski, P. 1960b: Suomen kieli ja kirjallisuus III. I: *Parnasso* VI/1960, s. 362.
- Saarikoski, P. 1980: Asiaa tai ei. Helsinki, Otava.
- Saira, R. 1996: "Vi ses, terve" *Kodväxling i Antti Jalavas roman Asfaltblomman och dess finska översättning*. Opubl. pro gradu-avhandling. Institutionen för översättningsvetenskap. Helsingfors universitet.
- Sorjonen, M.-L. 1999: Dialogipartikkelien tehtävistä (On the use of response words). *Virittäjä* 2/1999, s. 170–194.
- Sternberg, M. 1981: Polylingualism as reality and translation as mimesis. *Poetics Today* 2:4, s. 221–239.
- Suomen kielen perussanakirja* 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki, Painatuskeskus.
- Venuti, L. 1995: *The Translator's Invisibility*. A History of Translation. London och New York, Routledge.